

Prethodno priopćenje

UDK 330.14.01

330.101

141.82

Primljeno: 10. veljače 2011.

O umijeću čitanja Marxova *Kapitala*

Dag Strpić – Jacques Bidet

DRAGUTIN LALOVIĆ*

Sažetak

U kojoj je mjeri Marxovo mišljenje pojmovno i analitički relevantno za sustavno razumijevanje modernog društva predmet je teorijskog dijaloga u kojemu su sudjelovali mnogi, među njima i vrhunski istraživači. U ovom se prilogu prikazuje teorijsko kritičko sučeljavanje Daga Strpića, u članku “Tržišna ili robna formacija/proizvodnja društva?” (treće djelomično preoblikovano poglavlje njegove knjige *Karl Marx i politička ekonomija Moderne*), s filozofijskim projektom rekonstrukcije Marxove znanosti povijesti u djelu Jacquesa Bideta *Što da se radi s “Kapitalom”?*. Diskusija se fokusirala na dva osnovna pitanja: logičko polazište i karakter izlaganja Marxove teorije kapitala. Bidet zastupa tezu o neprimjerenosti Marxova polazišta kao robe (odjeljak I Knjige I) i dokazuje ne-dijalektički (“genetski”) karakter kategorijalnog izlaganja cjeline teorije kapitalističkog načina proizvodnje. Nasuprot tome, Strpić dokazuje da logičko ishodište Marxova sustava valja primjereno pojmiti kao “robu općenito”, ako se ona razumije iz perspektive logike cijelog sustava i predmeta njegove analize kao “kapitala općenito”. Dok Bidet nastoji pokazati kako Marx postupno, premda nedosljedno i samo djelomično, u definiranju logike kapitalnog sustava napušta dijalektičke figure kao epistemološke zapreke, dotle Strpić uzvraća pokazujući u čemu se očituje marksovski modalitet materijalističke dijalektike kao konstitutivan ne samo za Marxovu “kritiku” nego i za samu zbiljnost kapitalističkog društva i mogućnosti njegova nadmašivanja. Uz svu suglasnost s Bidetom i Strpićem da se toliko nužna opća teorija moderne može konstituirati samo uz stvaralački interpretativni oslonac na velika djela političkog mišljenja moderne, kao i uz sva priznanja njihovim iznimnim čitanjima Marxova djela u tom kontekstu, autor zaključno napominje kako se obojici može prigovoriti da se njihovi projekti suvremene opće teorije moderne, uz sve razlike među njima, odveć oslanjaju na daljnje razvijanje Marxove intencije, pri čemu se ispušta iz vida temeljni “teologij-

* *Dragutin Lalović*, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti na predmetima Povijest političkih ideja, Povijest političkih doktrina i Teorija države.

sko-politički” problem, koji Marx rastvara u imanentizmu procesa proizvodnje/reprodukcije moderne građanske zajednice.

Ključne riječi: polazište i struktura izlaganja *Kapitala*, dijalektika, “kapital općenito”, Strpić, Bidet, Marx

Uvodne napomene

Od brojnih teorijskih izazova s kojima nas Dag Strpić sa svojom knjigom neodoljivo suočava, ne mogu se ne odazvati njegovoj izričitoj *interpelaciji* da se, u granicama povoda, osvrnem na barem dio njegove plodne teorijske diskusije o suvremenoj relevanciji Karla Marxa kao jednog od klasičnih mislilaca moderne.

Nakon toliko godina, naime, kada ponovno čitam tematski broj časopisa “za društvena pitanja” *Naše teme*, u kojemu su objavljena izlaganja (među kojima i autora ovog priloga) s velike međunarodne teorijske rasprave o knjizi francuskog filozofa Jacquesa Bideta *Što da se radi s “Kapitalom?”* (1988)¹, ne mogu se othrvati dojmu da nam je Minervina sova tada milostivo zalepršala nad glavama u sutonu sivog lika već ostarjelog svijeta.²

Premda svi prilozi s tog skupa i danas zaslužuju pozornost te premda su na njemu sudjelovala i dvojica vrhunskih svjetskih znalaca Marxova teorijskog djela (H. Reichelt i J. Bidet), ipak se, po mom sudu, među svim tim vrsnim tumačenjima Marxova *opus magnum* svojom hermeneutičkom minucioznošću izdvaja upravo virtuozna studija Daga Strpića “Tržišna ili robna formacija/proizvodnja društva?” (Strpić, 1989: 397-412).

Ocjenjujući Bidetovu knjigu “ozbiljnim doprinosom” “znanostima o društvu uopće”, Strpić je tada istaknuo svoje uvjerenje da ona “ide u red onih djela koja nas iznova uvjeravaju da *jedino krajnje ozbiljan teorijski rad ima smisla*” i uz to izrazio očekivanje: “uputit će vjerojatno i mnoge druge istraživače da krenu Bidetovim

¹ Bidet se hrvatskoj intelektualnoj javnosti prethodno bio predstavio i velikim intervjuom *U potrazi za utemeljenjem teorije kapitalističkog načina proizvodnje* (*Naše teme* 6-7/1987, str. 810-845; razgovarali Rade Kalanj, Dag Strpić i Dragutin Lalović). Odabrani dijelovi tog intervjua predstavljani su i široj javnosti, u tjedniku *Danas*, pod naslovom “Sutonu marksizma usprkos” (br. 264, od 10. ožujka 1987, str. 38-40).

² Skup je održan 29. lipnja 1988. na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, s temom “Teorijske pretpostavke i mogućnosti Marxova *Kapitala*”. Glavna izlaganja s tog skupa objavljena su u časopisu *Naše teme* 3/1989, str. 362-444 (J. Bidet, H. Reichelt, D. Lalović, D. Strpić, R. Riha, P. Zgaga, M. Stanojević; uz njih je objavljena i kratka i sadržajna rasprava u kojoj su sudjelovali H. Burger, I. Prpić, H. Reichelt i J. Bidet). O sadržajnom bogatstvu tog broja, a u sklopu osnovne teme, svjedoče i prilog B. Bilića (439-444), studije P. Garegnanija (445-467) i A. Lipietza (468-494) te napose V. Sutlića (495-521).

putem i nastave jednu *plodnu teorijsku diskusiju* za koju je ovdje pružen izazov” (*ibid.*: 397; istaknuo – D. L.).

Kada sam dvadeset godina kasnije preveo u međuvremenu objavljenu fundamentalnu knjigu Jacquesa Bideta *Opća teorija moderne* (2008), u punom i trajnom suglasju s tezom da “jedino krajnje ozbiljan teorijski rad ima smisla”, bila je to, dakako, prigoda da Daga Strpića zamolim da za nju napiše pogovor i time nastavi “plodnu teorijsku diskusiju”.

U pogovoru pod naslovom “Marx koji nedostaje” Dag Strpić je napisao:

... poznati francuski politički filozof Jacques Bidet s kojim se ozbiljno iako nesudbonosno susrećem, ali se to susretanje zbiva u dugim i važnim razmacima. I jedno i drugo u aranžmanu Dragutina Lalovića i njegovih vrsnih prijevoda Bidetovih nastojanja reutemeljenja Marxova *Kapitala*, odnosno općih teorija Moderne. Dvadeset godina duge i na mojoj strani pomalo zaglušne tišine dijeli dva susreta, između kojih se dogodilo gotovo sve. (Strpić, 2008: 365-366; 2010: 14)³

Tri impozantne studije, svjedočanstva triju spoznajno povlaštenih susreta, uvrštene su u ovu knjigu (Strpić, 2010: 13-35; 49-69; 183-211), koju doživljam kao izraz jedinstvenog istraživačkog pregnuća i intelektualnog dostignuća.

Stoga bih ovu priliku iskoristio da barem upozorim na važnost i plodnost teorijskog dijaloga dvojice fundamentalnih teorijskih istraživača, francuskog filozofa i hrvatskoga politologa i polit-ekonomista.

Moram se, dakako, zadržati tek na naznakama, budući da bi sustavna teorijska usporedba njihovih istraživačkih projekata preliminarno zahtijevala pomnu usporednu analizu i vrednovanje dviju magistralnih doktorskih disertacija, Bidetove *Ekonomija i dijalektika u Marxovu “Kapitalu”* (1983) i Strpićeve *Robna proizvodnja i udruženi rad u Marxovoj kritici političke ekonomije* (1991).⁴ Pritom valja

³ U povodu hrvatskog izdanja Bidetove *Opće teorije moderne* upriličen je međunarodni znanstveni skup 22. svibnja 2009. na Fakultetu političkih znanosti. Izlaganja sa skupa i naknadno pristigli prilozi objavljeni su u časopisu *Politička misao* 2 i 3/2009. (v. J. Bidet, S. Petrucciani, A. Callinicos, D. Lalović, M. Popović, V. Katunarić, D. Strpić, B. Kovač). Ugledni sudionik skupa, glasoviti engleski politolog A. Callinicos je, znakovito, izrazio zadovoljstvo “što mi je dana mogućnost da se uključim u intelektualnu raspravu s istraživačima političkih znanosti u Hrvatskoj ... Smatram da je čudesno što je njegovo glavno djelo *Opća teorija moderne* objavljeno u Hrvatskoj. Štoviše, neugodno mi je zbog toga što ono, nažalost, još nije prevedeno na engleski jezik” (Callinicos, 2009: 39-40). Bio je to i treći teorijski susret Daga Strpića s Jacquesom Bidetom, čemu dugujemo Strpićeovu vrsnu studiju “Moderna normala” (v. Strpić, 2009: 7-38; 2010: 183-211).

⁴ Odazivajući se na spomenute formalne interpelacije mene kao posrednika i prevoditelja, mogu barem izraziti krhko očekivanje da će se neki budući smioni mladi istraživač usuditi upustiti u pustolovinu temeljite teorijske usporedbe obiju velikih disertacija (doslovno i u prenesenom smislu). Već sama mogućnost čitanja tih radova podrazumijeva ne samo poznavanje dvaju jezika nego mnogo prije temeljito poznavanje Marxova opusa i osnovne sekundarne studijske literature

imati na umu da je sudbina tih dvaju fundamentalnih teorijskih istraživanja i čitanja Marxova *Kapitala* (tumačenja i razvijanja projekta kritike političke ekonomije) krajnje asimetrična. Disertacija francuskog filozofa objavljena je u skraćenom obliku kao knjiga *Što da se radi s "Kapitalom"?* (1985) i otada je doživjela svjetsku recepciju (od hrvatskog prijevoda 1986-1988. do engleskoga 2007). Disertacija našeg politologa i polit-ekonomista, koja je svojim istovrsnim kvalitetama zaslužila sličnu recepciju, nije pak u ubavom ozračju "pomalo zaglušne tišine" tranzicijske Hrvatske čak ni objavljena – a kada će, ne zna se!

Po mom sudu, mogu se istaknuti tri zajedničke značajke *teorijskog rada* naše dvojice istraživača:

Prvo i očigledno: vrhunska hermeneutička egzegzeza i inovativno čitanje cjeline Marxove kritike političke ekonomije, a *Kapitala* posebice.

Drugo, kritičko inovativno čitanje temeljnih djela političkoga i političko-ekonomskog mišljenja moderne (s osobitim naglaskom na epohalnoj utemeljujućoj važnosti Hobbesova *Levijatana*).

Treće, krajnje ozbiljno znanstveno, analitičko i kritičko, suočavanje s najtežim i najvećim problemima moderne epohe, s unutarnjom logikom, proturječnom strukturom i razvojnim tendencijama i krizama suvremenog društva.

K tomu, u to doba, u drugoj polovini 80-ih godina, obojica su glavni urednici, u bitnom a ne formalnom smislu, dvaju važnih časopisa. Dag Strpić je bio uistinu *spiritus rector* teorijske prakse našega najboljeg ondašnjeg časopisa, *Naših tema* (1985-1990).⁵ Jacques Bidet je pak bio pokretač i dugogodišnji glavni urednik časopisa *Actuel Marx* (1987-2006).⁶

o tome. Odvaži li se netko na to, ne vjerujem da će biti manje od mene impresioniran veličinom i strogošću njihova istraživačkog pothvata i umijećem njihova čitanja Marxova djela.

⁵ O čemu približnu sliku pružaju studije Daga Strpića u tematskim brojevima tog časopisa, u razdoblju 1985-1990, od istraživačkog projekta "U potrazi za teorijskom osnovom (za izradu analitičkog instrumentarija istraživanja ekonomskih zakonitosti)" (tema: "Važenje aparata Marxova 'Kapitala'", *Naše teme* 1-2/1986) preko članaka "Uz kritiku političke ekonomije" (tema: "Kritika političke ekonomije", *Naše teme* 10-11/1986) i "Kapital i rad u SFRJ – teze" (tema: "Kapital i rad u SFRJ", *Naše teme*, 6/1988) do "Tržišna ili robna formacija/proizvodnja društva?" (tema: "Teorijske pretpostavke i mogućnosti 'Kapitala'", *Naše teme* 3/1989). U sklopu takve časopisne teorijske prakse mogu se navesti barem prilozi B. Kovača (1986, 1988a, 1988b, 1988c), B. Bilića (1984, 1989), J. Pandurića (1985, 1986), D. Lalovića (1986, 1988, 1989). Osim toga Strpić je pokrenuo i biblioteku "Naših tema", u kojoj su objavljeni, uz Bidetovo djelo, i ovi naslovi: Igor Bavčar, Srečo Kirn, Bojan Korsika, *Kapital i rad u SFRJ*, 1985; Bogomir Kovač, *Način proizvodnje i kritika političke ekonomije*, 1987; Vjekoslav Mikecin, *Nema socijalizma bez demokracije*, 1987; Neven Mates, *Transformacija radnih vrijednosti u cijene proizvodnje*, 1988.

⁶ Znakovita je sudbina dvaju časopisa. Časopis *Naše teme* "šaptom je pao", naprosto se ugasio sredinom 1990, nakon 34 godine kontinuiranog izlaženja. Baš kao što se ugasio i njegov zadani

U ovom se prilogu dakle sažeto osvrćem samo na prvi teorijski dijalog između njih, o kojemu svjedoči treće poglavlje, “Tržišna ili robna formacija/proizvodnja društva?” (Strpić, 1989/2010). Tome dodajem i napomenu uz Strpićevu uzgrednu ocjenu Bidetove opće teorije moderne (2008). Zaključujem napomenom o izazovu istraživanja Marxova mišljenja.

Problemi logičkog polazišta i kategorijalnog izlaganja u Marxovu *Kapitalu*

U čemu se dakle očitovao teorijski izazov Jacquesa Bideta, u njegovim “materijalima za ponovno utemeljenje” Marxove teorije kapitala?

Spoznajnim instrumentima moderne epistemologije Bidet pomno analizira sve Marxove spise sa sistemskim ambicijama konstituiranja teorije kapitalističkog načina proizvodnje, od “prvoga ekonomskog rukopisa” (*Grundrisse*, 1857-1858) preko *Priloga kritici političke ekonomije* (1859), “drugoga ekonomskog rukopisa” (1861-1863) i “trećega ekonomskog rukopisa” (1863-1865) do *Kapitala* (od prvog izdanja 1867. do francuskog izdanja 1875).

Ovdje me zanimaju samo dva temeljna metodologijska uvida njegova genetskog istraživanja oblikovanja Marxove teorije.

Premda već u “grubom nacrtu” iz 1857-1858. primjereno definira svoju metodu kategorijalnog izlaganja teorije kao kretanje “od apstraktnoga ka konkretnome”,⁷ Marx tek u *Kapitalu* spoznaje da legitimno logičko polazište teorije jest apstraktni poredak robne proizvodnje/prometa. On međutim ne uviđa da primjereno poimanje toga polazišta podrazumijeva cijeli sustav kategorija tržišta (prije svih, konkurencije). Osnovni razlog Marxove konfuzije jest njegovo samorazumijevanje da Knjiga 1 *Kapitala* razmatra samo “kapital općenito”, kao teorijsko polje koje apstrahira od “mnogih kapitala” (u konkurenciji). Bidet zaključuje:

Ali taj prostor Knjige 1 sam sadrži stanovita određenja konkurencije. Cenzurirajući ih, Marx je doveden do toga da zamrači ‘inter-individualni’ moment klasnih odnosa. A time otvara put *teleologijском mitu* ... Promašujući tako individualni

glavni adresat, pretpostavljeni politički subjekt projekta samoupravljanja kao ljudske emancipacije na ovim prostorima, koji se nije usudio ni da se barem pokuša programski profilirati kao ozbiljna socijaldemokratska stranka. Časopis *Actuel Marx* (dva broja godišnje) izlazi do danas, okupljajući veliku međunarodnu skupinu prvorazrednih teoretičara; u četvrt se stoljeća nedvojbeno globalno afirmirao kao intelektualna tribina koja uspješno problematizira goruće probleme naše suvremenosti i propituje, gradi i širi polje mogućnosti emancipacijske prakse na tragu Marxova mišljenja. Otuda izniman odjek Bidetovih teorijskih istraživanja u svijetu, napose u Latinskoj Americi (Brazilu i Argentini).

⁷ U uvodu *Grundrisse* Marx precizira da *ispravna znanstvena metoda* političke ekonomije može biti samo “metoda penjanja od apstraktnog ka konkretnom”, jer je to “način na koji mišljenje prisvaja konkretno, reproducira ga kao duhovno konkretno” (*MED*, XIX, 18).

moment Marx otvara put tradiciji društveno-političke analize koja je suviše često spekulirala o svrhama (općenito nepriznatim) *kapitala uzdignutog na rang subjekta*. (Bidet, 1988: 145; istaknuo – D. L.)

Cenzurirajući određenja konkurencije nužna za određenje polazišnog momenta, Marx tako, prema Bidetu, “propušta pružiti pojam tržišta općenito. Dodajmo, da je uostalom, *trebao početi s ‘tržištem’, a ne s ‘robom’*” (Bidet, 1988: 10; predgovor hrvatskom izdanju; istaknuo – D. L.).

Otuda slijedi nesigurnost u poimanju artikulacije između početnoga apstraktnog “momenta robe” i konkretnijeg “momenta kapitala” (famozni problem “prijelaza u kapital”). U preciziranju karaktera tog prijelaza u *Kapitalu* Marx uspostavlja novi tip pristupa koji više nije dijalektika oblikā, nego način “specifičnog napredovanja” u sklopu ne više dijalektičke, nego “genetske” metode izlaganja.

Marxova koncepcija strogoga kategorijalnog izlaganja, uspinjanja od apstraktnoga ka konkretnome, veoma se postupno i nikad do kraja, pogotovo u samorazumijevanju, oslobađa hegelovskog nasljeđa dijalektičkoga oblika izlaganja i poimanja društva kao totaliteta, a totaliteta kao onoga što se razvija polazeći od vlastitih proturječja. Analizira li se veoma pažljivo što marksovski diskurs doista čini, u kojem se smjeru mijenja u uzastopnim izradbama, vidjet ćemo da logičke prinude novoga teorijskog polja Marxa navode da se oslobađa spoznajno neprimjerenih dijalektičkih figura, preuzetih iz Hegelove *Znanosti logike*, kao što su “bitak/bit” (Sein/Wesen), “bit/pojava” (Wesen/Erscheinung), “negacija i negacija negacije”, “otuđenje”, “proces”, “krug”, “beskonačnost” itd.

Bidet zaključuje kako pokusno-instrumentalna upotreba hegelovskih kategorija (napose u *Grundrissima*) vodi u teorijske čorsokake, a samu teoriju onemogućuje da jasno definira svoje područje važenja, izloživši se opasnosti da umjesto legitimne strategijske upotrebe sklizne u teleologijsko-mitski diskurs.

U tom sklopu, posebnu pozornost zaslužuje pitanje o “kapitalu općenito” koje je, osobito nakon knjige Rosdolskoga, bilo u središtu rasprava o planu *Kapitala*. Na primjeru te kategorije Bidet nastoji pokazati kako se ona, kada je Marx uspio ovladati svojom teorijom (u *Kapitalu*), integrira u novi sklop “*kapitala prema njegovu pojmu*”, dok je u ranijim verzijama (osobito u *Grundrissima*) ona bila dijelom preuzetoga hegelovskoga kategorijalnog polja (u trojstvu “općenito/posebno/pojedinačno”).⁸

⁸ Primjerice, u *Grundrissima* nalazimo plan djela o kapitalu:

“*Kapital*

I. *Općenitost*: 1. a) Postajanje kapitala od novca, b) Kapital i rad (posredovanje kapitala *tudim* radom), c) Elementi kapitala raščlanjeni po njihovom odnosu prema radu (proizvod, sirovina, oruđa rada). 2. *UPOSEBLJIVANJE KAPITALA*: a) Capital circulant, capital fixe. Opticaj kapitala.

Pitajući se o legitimnosti kategorije “kapital općenito”, Bidet smatra da je pojmovni par “kapital općenito/mnogi kapitali” ostatak hegelovskoga silogističkog okvira općenito/posebno/pojedinačno (O/P/P), ali da “u konačnom djelu takve kategorije gube svoju funkciju organiziranja izlaganja”. Ispitujući redom epistemologijski status tih kategorija u *Kapitalu*, Bidet ustvrđuje: “nema istinski *općenitog* odnosa, postoji dominantan i globalni odnos. *Posebnost* je sveprisutna ali teorijski nije pertinentna jer je raznolika i ne može se ujediniti kao posebnost.” Kategorija se *pojedinačnosti* pak “rastače i ruši” u tom smislu da više ne ujedinjuje konkretni moment “zbijskog kretanja kapitala u konkurenciji” suprotstavljen apstraktnom momentu “kapitala općenito”.

Raspravu o “kapitalu općenito” (u osloncu na djela W. Schwarz, 1978, i Rosdolskoga, 1968) Bidet zaključuje pokazujući da je početno prisvajanje hegelovske metode izlaganja od apstraktnoga prema konkretnome Marxu omogućilo bitno razlikovanje “između dvaju teorijskih momenata: 1) apstraktne sfere vrijednosti i viška vrijednosti, sfere ‘*kapitala općenito*’; 2) konkretne sfere prirodnih cijena proisteklih iz konkurencije među ‘*mnogobrojnim kapitalima*’.” No u završnoj verziji teorije, u *Kapitalu*, Marxu su oba momenta nužna za primjereno određenje “kapitala prema njegovu pojmu”. Oba momenta zajedno obrazuju “općeniti pojam kapitala”, a kategorija “kapital općenito” više ne monopolizira status “općenitosti” (usp. Bidet, 1988: 155-168).

Kako Dag Strpić odgovara na teorijski izazov Jacquesa Bideta?

Posve izravno, već samim naslovom. Što je legitimno logičko polazište Marxova *Kapitala* i kategorijalnog polja cijele njegove kritike političke ekonomije (dalje u tekstu: “Kritike”): “roba” (kako misli Marx) ili “tržište” (kako misli Bidet)? Da bi odmah precizirao da je pritom, sa stajališta političke teorije, riječ o pitanju “temelja konstitucije i reprodukcije zajednice kao takve i njenih različitih oblika i unutrašnjih struktura” (Strpić, 1989: 398).

Prema Strpiću, analiza geneze marksovskog korpusa “Kritike” (u sekvenci od 1857. do 1867) pokazuje da se polazište teorije mijenja u svakoj od uzastopnih verzija rukopisa, a da Marx pritom o tome nigdje ne polaže računa. Iznimno se važna promjena dogodila između određenja polazišta u dvama glavnim, objavljenim, tekstovima sa sistemskim ambicijama. Premda se to mora činiti posve neočekivanim. Naime i u jednom i u drugom tekstu polazište je “roba”. Strpić međutim upozorava da je u prvome, *Prilogu kritici političke ekonomije* (1859), riječ o “robi” kao kate-

3. *Pojedinačnost kapitala*: Kapital i profit. Kapital i kamata. Kapital kao *vrijednost* različit od sebe kao kamate i profita.

II. *Posebnost*: 1. Akumulacija kapitala. 2. Konkurencija kapitala. 3. Koncentracija kapitala...

III. *Pojedinačnost*: 1. Kapital kao kredit. 2. Kapital kao dionički kapital. 3. Kapital kao novčano tržište” (usp. *MED*, XIX, 156).

goriji razmjene u jednostavnom prometu robe i novca, dok je u *Kapitalu* (1867) pak riječ o najzad pronađenom poimanju “robe općenito” kao “kategorije proizvodnje ‘kapitala općenito’” (str. 399).

Primjereno je određenje polazišta odlučujuće jer o njemu ovisi sama mogućnost prepoznavanja i razumijevanja Marxove istraživačke intencije i rezultata koje je očekivao od svoje *kritike* političke ekonomije kao “anatomije građanskog društva”. Pritom *kritika* nije izvanzjska, nego imanentna, unutarnjom preobrazbom kategorijalnog polja političke ekonomije kao znanosti, a tek time i njezinim kritičkim prevladavanjem, kao i probojem iz zbiljnosti čiji je ona primjeren izraz. Marxova je intencija da se ne da zatvoriti u okvire klasične političke ekonomije koja polazi od “jednostavnog, neposrednog određivanja robe i vrijednosti”. Strpić tvrdi da takvo određenje robe u principu onemogućuje “uvid u izlaz iz tog sistema, odnosno uvid u izlaz iz sistema građanske proizvodnje i reprodukcije društva” (str. 400).

Prvo poglavlje *Kapitala* stoga doista zaslužuje “posebnu pažnju”, koju mu poklanja Bidet, premda se tom autoru istodobno mora prigovoriti da se i *previše ograničio* na njega. Čitanje Marxove “Kritike” koje je zaokupljeno ponajprije epistemologijskim statusom Odjeljka I Knjige 1 i karakterom prijelaza između početnoga najapstraktnijeg robnog momenta i konkretnije razine analize kapitala Strpić smatra u “osnovi filozofijskim” (*ibid.*).

Takvo je čitanje nužno nedostavno, jer *Kapital* čita u smjeru “toka njegova izlaganja”, a polazište tumači i razumije *samo* kao temelj cjelokupnog izlaganja teorijskog sustava. Nije dovoljno ni čitanje u obrnutom smjeru, kad se pod time razumije *samo* to da svaka nova kategorija u “uspinjanju od apstraktnoga prema konkretnome” uvijek upućuje nazad na polazište da bi bila primjereno shvaćena i izložena.

Poanta je u tome da sve ključne kategorije teorijskog sustava, kao i sam sustav u cjelini, povratno proizvode samo logičko polazište. Zaoštreno: sve dok sustav u cjelini nije istražen, odnosno izložen, njegovo je polazište tek provizorno. Na to upućuje dijalektička arhitektonika “Kritike”, preuzeta od Hegela, koja hermeneutički kružno određuje primjereno pojmovno određenje logike totaliteta i svakog njegova dijela, napose početnog “momenta”. Što je dakle “roba” kao “prvi moment” teorije ne može se neposredovano odrediti ma koliko pomnom analizom Odjeljka I Knjige 1. Ona se može pojmiti samo preko procesa oposebljivanja cjeline sustava koji je stalno iznova proizvodi kao svoj ishodišni “prvi moment”. Više od toga: početni moment je ne samo “temelj i proizvod cjelokupnog zamišljenog sistema ‘Kritike’” nego i “cjelokupnog djelujućeg sistema realne ekonomske reprodukcije društva” (str. 401).

Slijedi zaključak: “ne samo da se *vrijednost* ne može neposredno odrediti, i ne samo da ona nije svojstvo robe, nego je ona *proizvod i ‘svojstvo’ cjelokupnog kretanja kapitala*. A roba je, upravo *time, njegov* (ukupnoga kapitala) osnov i pro-

izvod” (*ibid.*). Ali i obrnuto, u svojem “reflektirano/tržišnom određenju” roba svojim “procesiranjem” formira cjelinu “društvenog kapitala” i posreduje u formiranju svih ključnih elemenata zajednice kao takve (str. 401-402).

Takvo kompleksno čitanje “Kritike” pokazuje nam kako Marx uopće nije pretjerao kad je ustvrdio da je *roba* “veoma vraška stvar, puna metafizičkih domišljanja i teoloških mušica” (*MED*, XXI, 73). Štoviše, “tajna robe” tek postaje *vraški* teško dokučiva ako je pokušamo, sa Strpićem, razumjeti “čitanjem unatrag” iz cjeline predmeta Marxova teorijskog sustava u *Kapitalu* (sv. I-III); taj je predmet “kapital općenito”.⁹ Stoga jedino primjereno logičko polazište teorije koja istražuje/izlaže totalitet kategorijalnih određenja “kapitala općenito” može biti samo roba koja je i temelj i rezultat toga totaliteta, “‘*roba općenito*’ kao proizvedena ‘*robnom proizvodnjom kao načinom proizvodnje*’ (tj. *načinom proizvodnje kapitala*)” (str. 404; 402-403).

U tom sklopu, valja najprije otkloniti Marxovo samorazumijevanje sadržano u njegovoj poznatoj naznaci da se u obliku izlaganja kategorija radi naprosto o obliku prikazivanja već istraživački svladanog materijala (premda mu valja dati za pravo da je “iako tek u skici, imao manje ili više ipak završenu analizu kapitala”, str. 410). Razlikovanje, dakako, između “izlaganja” i “istraživanja” ima smisla barem utoliko što se istraživanje nužno najprije obavlja kao kretanje od konkretnoga, od površine građanskog društva i konkurencije, prema apstraktnome, dakle od “mnoštva kapitala” u tržišnoj konkurenciji prema unutarnjoj, bitnoj logici “kapitala općenito”. Ali izlaganje nije metodički tehnički problem, nego je integralni dio procesa teorijskog “prisvajanja duhovno konkretnoga” (Marx). Izlaganje je dakle eminentno istraživanje, ozbiljenje znanstvenog projekta izradbe koja treba pojmiti i prikazati kako “kretanje od površinskog konglomerata fenomena ‘konkurencije’ prema konstituiranju ‘kapitala općenito’” tako i kretanje “samoga ‘kapitala općenito’ prema njegovu prevladavanju u teorijskoj konkretizaciji sfere ‘konkurencije mnogih pojedinačnih i posebnih kapitala’ kao, na koncu, konkretnih” (str. 402).

Da bi dakle započeo s izlaganjem/istraživanjem “kapitala općenito”, Marx mora prethodno konstituirati taj predmet svoje analize tako što će ga apstrahirati iz “konkurencije” i sfere djelovanja “mnogih kapitala”, jer se na toj ekonomskoj “površini” društva “*ekonomske zakonitosti pojedinačnom kapitalu nadaju nadasve kao izvanjska nužnost preko konkurentskog ponašanja i takmičenja drugih kapitala s njim ...*

⁹ Usp., primjerice, u *Grundrissima*: “*Kapital općenito*, za razliku od pojedinih kapitala, pojavljuje se doduše 1) *samo kao apstrakcija*, ali ne kao proizvoljna apstrakcija ... 2) ali kapital općenito za *razliku* od posebnih realnih kapitala sam je *realna* egzistencija. To je priznala obična ekonomija, iako to nije *razumjela* ... Dok je stoga ono općenito samo *zamišljena differentia specifica*, ono je u isti mah *poseban* realan oblik pored oblika onog posebnog i onog pojedinačnog” (*MED*, XIX, 294).

ekonomske zakonitosti – koje su zapravo njegove vlastite, kako poantira Marx – [a koje mu se] nameću *na izvrnut način*, ‘izokrenute na glavu’” (str. 404-405).

Iz cjeline Strpićeve veoma precizne i suptilno raščlanjene argumentacije Marxova teorijskog programa “Kritike” (njezinih pretenzija i smisla) izdvajam samo jedno sintetičko mjesto:

Marx ... iz “konkurencije” apstrahira “kapital općenito” koji je 1., oslobođen višestrukog “dvostrukog postavljanja” “mnogih kapitala”.¹⁰ On “ima nasuprot sebi samo najamni rad ili samog sebe” [MED, XIX, 270], odnosno samo različite svoje modalitete. I, 2., ti modaliteti sada mogu biti relativno *izravno* izvođeni u skladu s kapitalovom unutrašnjom nužnošću, a ne nameću mu se izvana kao vanjska nužnost kako to biva u “konkurenciji mnogih kapitala”. Stoga otpada maskirajuća *izokrenutost* pojavljivanja postavljanja ekonomskih zakonitosti kakva je nužna u konkurenciji, izokrenutost koja onemogućuje izravniji uvid u logiku njihova kapitalskog konstituiranja. Obratno, sada, kada je kapitalova/Hegelova dijalektika postavljena s glave na noge, bit će moguće pokazati zakonitost konstituiranja i samog tog izvrtanja. Tako Marx konstituira svoj teorijski predmet analize/izvođenja i u *Kapitalu I-III* ostaje u njegovim okvirima, ne obavivši posao ponovnog nužnog izvrtanja u prijelazu na konkretiziranu konkurenciju mnogih kapitala kao području teorije tržišta i cijena. (str. 403)

Dolazimo do završne dvostruke poante Strpićeva teorijskog dijaloga s Bidetovom rekonstrukcijom *Kapitala*, s njegovim prijedlogom da bi samo “tržište općenito” (a ne “roba”) moglo biti legitimno logičko polazište izlaganja teorije kapitalističkog načina proizvodnje.

Očekivana, prethodnom argumentacijom pripremljena, poanta glasi da je “Marx ... već učinio ono što ovdje Bidet predlaže ... učinio je to na način koji je smatrao jedino mogućim sukladno svojoj metodologiji” (str. 404). Budući da roba općenito jest roba samo kad je svestrano prethodno tržišno oposredovana, Marx je “ono što jest tržište, kao rezultat svoje prethodne analize, uključio u robno polazište ‘Kapitala’. I tako je, na svoj način, ‘usvojio’ jedan od Bidetovih zahtjeva” (str. 406).

Ali ne samo to! Odlučujuća je kritička poanta da je teorija suvremenog društva koja polazi od tržišta (kao što to čini “suvremena neoliberalna teorija”), kao primarnoga i ishodišnog momenta analize, reduktivno pozitivistička, jer *metodološki “zatvara u postojeći epohalni sklop”*. Naime: “*započinjanje s tržištem omogućuje sociološki i ekonomski opis institucija i procesa građanske epohe reprodukcije zajednice*” (str. 411). Tako “tržišna formacija/proizvodnja društva” sadrži cijeli pro-

¹⁰ Ovdje Strpić ima na umu Marxovu formulaciju kako je u analizi konkurencije zadobivena spoznaja da je za kapital konstitutivno određenje njegovo “dvostruko postavljanje, odnošenje prema sebi samom kao tuđem” (*ibid.*).

gram poimanja modernog društva kao u principu povijesno neprevladivog modela radne/razmjenske zajednice kao primjerena oblika čovjekova punog subjektiviranja.

Marxova teorija kapitala upravo je zato u strogom smislu *kritika* jer započinje “*kategorijom koja metodološki ne zatvara u postojeći epohalni sklop iako polazi od njega*” (*ibid.*). I zato se Marx kritički suprotstavlja kako političkoj ekonomiji kao znanosti tako i filozofiji kao filozofiji – one postojeći epohalni sklop interpretiraju tako što ga uvijekovječuju. Tek i samo ako se pođe od kategorije “robe općenito”, može se *metodologijski otvoriti* mogućnost ne samo poimanja epohalne formacije/proizvodnje građanske zajednice nego i njezina nadmašivanja (uključujući i revolucionarne transformacije). Prisjetimo li se da je “roba” *općenita roba općenitog kapitala*, logika pojmovnog polja upućuje na zaključak da “kapital općenito” označuje tip totaliteta koji nije u sebi samome zatvoren i “osuđen” na samoreprodukciju “vječito istoga”, nego da barem tendencijski proizvodi i mogućnost svoje negacije u višem obliku post-robne formacije/proizvodnje društva (usp. Strpić, 2010: 49-69).

Time završavam ovaj iznuđeno skraćeni prikaz ove uzbudljive i važne teorijske diskusije između Daga Strpića i Jacquesa Bideta. Skraćen je prvenstveno zato što sam se striktno ograničio samo na metodologijski aspekt njihova kritičkog čitanja Marxova *Kapitala*. Stoga funkcija ovakvog prikaza i ne može biti drugo doli poziv na čitanje i vrednovanje njihove sadržajne rasprave o području važenja i eksplanatornim mogućnostima Marxova analitičkog instrumentarija, o mogućnostima njegova razvoja i konkretizacije za analizu suvremenog društva.

Uzgedna napomena o teoriji moderne

Iz drugoga Strpićeva teorijskog susretanja s Bidetom i njegovom općom teorijom moderne ukratko ću se osvrnuti samo na Strpićevu ocjenu Bidetove rekonstrukcije Marxove “Kritike” u cilju izradbe konzistentne teorije moderne. U spomenutom pogovoru (“Marx koji nedostaje”) nalazimo ovakvu prosudbu:

... Bidetova je poanta da rekonstruktivna kritika Marxova projekta kritike političke ekonomije (i ostaloga) nije moguća bez prethodno utemeljene i razvijene opće teorije Moderne. Postavlja se pitanje: Kako je ta kritika moguća ako se prethodno do kraja ne rekonstruira sam taj projekt, na izvorni Marxov način – ako ga se već želi kritizirati s njegova vlastita stajališta? U najboljem slučaju, Marx ovdje istraživački dolazi na dnevni red dvaput. Najprije rekonstrukcija projekta njegove “kritike”, zatim na njezinoj osnovi teorija Moderne, te na koncu kritika njegova projekta. (Strpić, 2008: 368; 2010: 18)¹¹

¹¹ Zasebno bi razmatranje zasluživala Strpićeva opća ocjena teorijskog karaktera Bidetove opće teorije. Ocjena glasi: “Bidetova ‘Théorie générale’ ... po svojoj fundamentalnoj teorijskoj zain-

Veoma važno pitanje.

Bidet je doista najprije pokušao reutemeljiti Marxov izvorni projekt "Kritike" i na toj osnovici izraditi *teoriju moderne*, razvijajući logičke prinude pojmovnog polja što ga je Marx samo nepotpuno uspio izraditi. O tome svjedoče njegove prve dvije knjige: najprije ponovno utemeljenje Marxova projekta, u *Što da se radi s "Kapitalom"?* (1985), a zatim *Teorija moderne* (1990). Bila je najavljena i treća, *Kapital "prema poretku razloga"* kao kritika Marxova projekta, sa stajališta pret hodno zadobivene teorije moderne.

Treća je knjiga međutim izostala, da bi se pod promijenjenim naslovom pojavila tek 2004. kao *Objašnjenje i rekonstrukcija "Kapitala"*. Zašto tek tada?

Ne samo to! Nakon prve teorije moderne (TM I, 1990) Bidetu je bilo potrebno cijelo desetljeće da izradi novu, drugu teoriju moderne (TM II, 1999), koju za razliku od prve još naziva i "općom" ili "dijalektičkom" teorijom.

Usporedba dviju verzija teorije moderne otkriva nam zašto je Bidet bio nezadovoljan prvom verzijom. Ne ulazeći u detalje (odmah je uočljivo da je prva verzija izlaganja teorije strukturirana dvodijelno: metastruktura – struktura, da je u odnosu na drugu nepotpuna, jer joj nedostaje "moment" političkoga), osnovni je razlog u tome što se Bidet osvjedočio da se rekonstrukcijom Marxova projekta "Kritike" ne može izraditi primjerena teorija moderne.

Promjene između dviju verzija teorije moderne dalekosežnije su nego što je sam autor sklon (i sebi) priznati. Premda je logičko polazište kategorijalnog izlaganja nominalno isto u objema verzijama – moment "metastrukture" – ono više nije određeno kao proširenje marksovske pojmovnosti u smislu potpunijeg određenja robne proizvodnje/prometa općenito (ili tržišta prema njegovu političko-ekonomskom pojmu). Polazište je izlaganja razvijene verzije teorije čista diskurzivna neposrednost, koja ima ontologijski status: moderno društvo ponajprije je poredak riječi, poredak koji se u moderni obznanjuje ustavnim deklaracijama. Čime se obznanjuje da je ustavno deklarirana riječ jedino legitimno polazište teorije moderne. Da je riječ "pozicija samog općega" (Bidet, 2008a: 46).

Određivanje "komunikativnog" djelovanja kao ishodišnog i najopćenitijeg kategorijalnog sloja izrijekom se temelji na Habermasovoj "općoj teoriji modernog društva", najvažnijem prilogu društvenih znanosti druge polovice XX. stoljeća razu-

teresiranosti više je općenita nego opća teorija. Više traži teorijski temelj moderne društvenosti koji bi načelno bilo moguće poopćiti tako da vrijedi i za njegove posebne 'sfere', a tek ga donekle nastoji i oposebiti u njima tako da im onda i izvorno/specijalno pripada. Više je intimno zainteresirana za mogućnost realizacije dijalektičkog projekta koji je inspiriran Marxom" (Strpić, 2008: 368; 2010: 17).

mijevanju naše epohe.¹² Bidet opetovano ističe kako se njegovo određenje logičkog polazišta opće teorije oslanja na Habermasovo razlikovanje triju ključnih dimenzija komunikativnog djelovanja (dakle, riječi ili diskurzivne relacije) – *ispravnosti* (u društvenom svijetu), *istine-učinkovitosti* (spram svijeta prirode) i *autentičnosti* (legitimnosti govornika). Čime se omogućuje i strukturira cijelo izlaganje o metastrukturi u Knjizi I Bidetove opće teorije.

Korak naprijed prema Habermasu prate dva koraka nazad prema Hegelu i Spinozi. Svoju “teoriju moderne” Bidet smatra “općom” zato što je razumije kao “*filozofijski projekt* promišljanja u jedinstvu pojma onog što jest i onog što bi valjalo činiti” (Bidet, 2008a: 17; istaknuo – D. L.), koji slijedi u tome najviše uzore modernoga mišljenja, Spinozu i Hegela. Na Hegela se oslanja u dijalektičkom načinu kategorijalnog izlaganja, u trodijelnom razvijanju logičkih momenata i u njegovoj hermeneutičkoj kružnosti. Od Hegela preuzima pojmovno razlikovanje umno/razumsko, što mu omogućuje da “metastrukturu” definira kao javno obznanjeni oblik modernog društva, koji je određen odnosom umne ugovornosti i razumske kooperacije. Hegel mu, naposljetku, omogućuje dijalektičko prikazivanje glavnog logičkog prijelaza između općosti metastrukture i partikularnosti kapitalne strukture, prijelaza koji samo osvještava dijalektički karakter same zbiljnosti modernog društva. Na Spinozu se pak poziva u elaboriranju Knjige III, predmet koje je teorija političke prakse kao etika borbe (u izravnom osporavanju Habermasove etike diskursa).

Budući da u “općoj teoriji” (TM II) Marxu prigovara da je njegova teorija kapitalističkog načina proizvodnje nedovoljno općenita (kao u TM I) i *nedovoljno dijalektička* (suprotno TM I), Bidet Marxovu teoriju nastoji *dijalektizirati* iskoračujući iz projekta imanentne rekonstrukcije Marxova izvornog projekta – na Marxov način. Stoga je odsada za njega Marxova “kritika” samo “fragment” – iznimno važan, ali ipak samo fragment – *pojmovnog objedinjavanja projekta društvene znanosti i projekta političkog nauka* (Bidet, 2008a: 17).

Ograničio sam se na uzgredan komentar uzgredne napomene, samo radi potpunosti slike o Strpićevu izravnom teorijskom dijalogu s Bidetom.

Strpićevo drugo i treće susretanje s Bidetom daleko nadilazi sam povod. To više nije izravan dijalog s Bidetom, nego ponovno preispitivanje modernoga klasičnoga političko-ekonomskog mišljenja i duboko razumijevanje globalne svjetske krize u osloncu na pomno odabrana velika djela suvremenoga političkoga i političko-ekonomskog mišljenja. Poglavlja “Marx koji nedostaje” i “Moderna normala u

¹² Usp. u izvornom izdanju: “Meta/strukturna teorija reinterpreтира kako modernu ugovornu političku filozofiju tako i društvenu-kritičku tradiciju što ju je Marx potakao, predstavljajući se doista kao alternativa habermasovskoj sintezi (kojom se nadahnjuje u nekim aspektima) tih dvaju korpusa mišljenja” (*Théorie générale*, str. 41).

Matrix-kapitalizmu” središnji su teorijski izazov ove knjige, svojevrsni “grubi nacrt” inovativne teorije moderne.

U prvome nas tekstu Dag Strpić uvjerava, a u drugome i sadržajno pokazuje, da bi “na tragu Marxova istraživačkog programa” bilo moguće izraditi “uspješnu teoriju suvremenog dovršavanja Moderne i prospektivnog izlaza iz nje”. Što ne znači ništa manje doli teorijske ambicije “prevrata u političkim znanostima” (zasnovanog na kritici političke ekonomije), koja bi “uključivala i kritičko povezivanje fundamentalne analize konstitucije modernih političkih zajednica i njihova svijeta s analizom njihova funkcioniranja”. U sklopu koncipiranja i provedbe takvog zahtjevnog projekta istraživanja i Bidetov se prilog završno ocjenjuje kao “iznimno dragocjen” (v. Strpić, 2010: 34-35).

Zaključne napomene

Znakovito je da je najavu promjene “duha vremena” u nas, glede samonametnute provincijalizacije spram Marxa, izrazio jedan od najvećih suvremenih mislilaca Jacques Derrida (1930-2004), u knjizi *Sablasi Marxa*:

Ako ne čitamo ili ne iščitavamo Marxa i ako ne raspravljamo o njemu, uvijek će predstavljati pogrešku ... To će sve više predstavljati pogrešku, *nedostatak teorijske, filozofske i političke odgovornosti*. (Derrida, 2002: 26; istaknuo – D. L.)

Uza svu suglasnost s Bidetom i Strpićem da se toliko nužna opća teorija moderne može konstituirati samo uz stvaralački interpretativni oslonac na klasična djela političkog mišljenja moderne, kao i uza sva priznanja njihovim iznimnim čitanjima Marxove kritike političke ekonomije u tom kontekstu, zaključno valja obojici autora ponoviti prigovor već upućen Bidetovu projektu suvremene opće teorije moderne. Formulirat ću ga u nešto drukčijem obliku.

Vrednujući Bidetovo poimanje Hobbesova *Levijatana* kao rodnog mjesta modernoga političkog mišljenja, upozorio sam da Hobbes i cijela tradicija modernoga političkog mišljenja (do Marxa) *pretpostavlja* da moderni čovjek nije samo individua (ma i čovjek-vuk), nego da je istodobno i moralni subjekt, biće transcendencije. Na primjeru velikih deklaracija o pravima čovjeka (američke i francuske) upozorio sam da je samosvjesna obznana javnog važenja subjektivnih prava počivala na samorazumijevanju modernog čovjeka ne samo kao *građanina* nego prije i iznad toga kao moralnog *bića savjesti* koje je podložno moralnim i/ili prirodnim (umnim) zakonima svog Tvorca. Tog čovjeka kojega odlikuje najviša sposobnost, stvaralačka sposobnost “novog započinjanja” ovako sam označio:

Tog čovjeka ustavotvorca jasno i razgovijetno prepoznajemo. To nije čovjek općenito, nego moderni čovjek, koji je istodobno i nezavisna individua i moralni subjekt. Taj je čovjek bitno dvojan i zdvojan, jer je u sebi rascijepljen između par-

tikularne volje (koja mu govori glasom osobnog interesa i strasti) i moralne opće volje (koja mu govori glasom dužnosti spram prirodnih ili Božjih zakona). Glavni je izazov moderne znanosti o politici kako tu konstitutivnu opreku uvažiti u njezinoj nesvodljivosti, u njezinoj epohalnoj danosti, a istodobno tragati za višim identitetom u razlici. (v. Lalović, 2009: 61)

Taj pojmovni obzor odsutan je iz Marxova mišljenja u cjelini. Što se valjda najočiglednije može vidjeti iz njegova (ne)razumijevanja francuske Deklaracije o pravima čovjeka i građanina u *Prilogu židovskom pitanju* (1843; *MED*, III, 125-160). Njegovo redukcionističko čitanje Deklaracije u “liberalističkom ključu” (s preokrenutim vrijednosnim stavom) svodi prava čovjeka na prava privatnog čovjeka (*bourgeois*), uz znakovito prešućivanje “prava na slobodu mišljenja” u kojemu se iskazuje republikanska intencija francuskih revolucionara da je čovjek doista slobodno biće samo kao građanin (u sintezi njegova ekonomskoga i političkog određenja).¹³ Osnovno pitanje: s kojim pravom *bourgeois* proklamira svoje pravo da bude *citoyen*, Marx svodi na ideologijsku krinku, posve previdajući da je pritom riječ o apsolutnoj dužnosti moralnog subjekta da se i politički subjektivira, kategoričkim samoobvezivanjem da sebe uspostavi kao biće prava (građanskih i političkih). U prkosnoj revolucionarnoj gesti denunciranja liberalističke apsolutizacije *bourgeois* kao Čovjeka, Marx previda da je *bourgeois* samo jedno lice modernog čovjeka, ponovivši time, nehotice, rusovsku republikansku drastičnu osudu: *bourgeois* nije ni čovjek ni građanin – on je ništa! (v. Lalović, 2006). Nemaju pravo ni jedan ni drugi: pravo modernog čovjeka na slobodu savjesti osnovica je svih ostalih njegovih sloboda, prije svih prava na slobodu mišljenja (Dumont, 1991: 96).

Čini se da je s klasicima uvijek tako: što se njima ozbiljnije bavite, veći su i izgledi da im povjerujete i više nego što zaslužuju. Ozbiljni istraživači ne mogu ne poštovati Straussovo “zlatno pravilo” čitanja klasičnih tekstova: nikad ne padni u kušnju da budeš pametniji od autora! Istraživati Marxovo djelo nije nipošto hermeneutički bezazleno, ono nas mami i navodi da s njime promišljamo i razumijemo temeljne probleme našeg vremena i naše egzistencije, ali može nas katkad učiniti i nedovoljno imunima spram njegove pretenzije da je upravo on sinteza dotadašnjega modernog političkog mišljenja (od Machiavellija do Hegela). Upravo ponajbolji istraživački projekti daljnjeg razvijanja Marxove intencije (ne samo u kritici političke ekonomije) tako nas suočavaju s uvidom kako baš Marx temeljni “teologijsko-politički” problem rastvara u imanentizmu procesa proizvodnje/reprodukcije moderne građanske zajednice.

¹³ Usp.: “Slobodno priopćivanje mišljenja i mnijenja jedno je od najdragocjenijih prava *čovjekovih*: svaki *građanin* može dakle slobodno govoriti, tiskati, s tim što odgovara za zloupotrebu te slobode u slučajevima određenim zakonom” (navod prema: Michel Villey, 2002: *Pravo i prava čovjeka*, Disput, Zagreb, str. 141; istaknuo – D. L.).

Marx nam se dakle najzad vraća, oslobođen ideologijske i režimske nadodređenosti dogmatskim i sterilnim tzv. marksizmom (a zapravo staljinizmom), a “sve je više mladih po svijetu i u nas koje nešto takvo opet zanima” (Strpić, 2010: 15). A u svijetu, dakako, Marx nije ni bio odsutan, koliko god mi šutjeli u tome, o čemu svjedoče važna teorijska djela i rasprave o njima (primjerice, Backhaus, 1997; Bidet, 1990, 1999, 2004; Bensaid, 1996; Derrida, 1993, 2002; Fineschi, 2001; Reichelt, 2007, 2008; Tosel, 1996; Tran, 2003; Bell, 2009; Kubota, 2009).¹⁴

Ako je Derrida u pravu da nakon nestanka “marksističkih” političkih ideologija ... nemamo više izgovora, samo alibije za odvratanje od te odgovornosti. *Bez toga neće biti budućnosti. Ne bez Marxa, nema budućnosti bez Marxa ...* u svakom slučaju određenog Marxa, njegova genija i barem jednog od njegovih duhova” (Derrida, 2002: 26; istaknuo – D. L.) – tada se knjiga Daga Strpića *Karl Marx i politička ekonomija* može ocijeniti kao čin istinske teorijsko-političke odgovornosti, autentičan zagovor otvorenih obzora povijesne budućnosti.

Strpićevim superiornim umijećem čitanja marksovskog misaonog korpusa, a u plodnom i samosvjesnom teorijskom dijalogu s njegovim najvršnjim interpretatorima (Schwartz, 1978; Backhaus, 1969, 1974-1978; Reichelt, 1970), pred našim očima pomalja se u svojoj veličini Marxov lik učitelja mišljenja i “pedagogije revolucionarne nade” (Bloch), lik našeg duhovnog suvremenika, izvan svake tvrdokorne sakralizacije i eshatologijske shematike Velike Pripovijesti koja utopijski i opasno tragaše za Povijesnim subjektom kao zbiljskim utjelovljenjem konkretne univerzalnosti (fantazme čijem kobnom šarmu nije odolio ni sam Marx ili “barem jedan od njegovih duhova”). Tako se još jednom potvrđuje sva mudrost misli Clauda Leforta da klasična *djela mišljenja postoje samo preko naših čitanja – kao mišljenja na djelu*.

LITERATURA

- Althusser, L., Balibar, E., Establet, R., Macherey, P., Rancière, J., 1965: *Lire le 'Capital'* I-II, François Maspero, Paris (vidi Althusser, L., Balibar, E., 1975: *Kako čitati 'Kapital'*, CKDO, Zagreb, prema skraćenoj francuskoj verziji iz 1971).
- Backhaus, Hans-Georg, 1997: *Dialektik der Wertform. Untersuchungen zur Marxschen Ökonomiekritik*, ça ira-Verlag, Freiburg (knjigu čine prethodno objavljene studije;

¹⁴ Impresivan pregled impresivnog tematskog bogatstva, raznorodnosti problemskih preokupacija i analitičkih dosega suvremenog marksizma pruža veliki zbornik *Critical Companion to Contemporary Marxism* (ur. Bidet i Kouvelakis, 2008), s nizom priloga velike svjetske ekipe prvorazrednih znalaca (s četrdeset poglavlja, a na 800 stranica).

- obraćam pozornost na klasične studije “Dijalektika oblika vrijednosti” iz 1969. – pogl. 2, str. 41-64; usp. naš prijevod, 1976: O dijalektici oblika vrijednosti, *Markšizam u svetu*, 10-11: 185-206; “Materijali za rekonstrukciju Marxove teorije vrijednosti”, prva tri dijela teksta objavljena su između 1974. i 1978, dok je četvrti dio napisan za ovo izdanje – pogl. 3, str. 67-227; posljednje, 8. poglavlje, napisano 1997: “Logička bijeda ekonomske teorije”, str. 431-500).
- Bell, John R., 2009: *Capitalism and the Dialectic. The Uno-Sekine Approach to Marxian Political Economy*, Pluto Press, London/New York.
- Bensaid, Daniel, 1996: *Marx l'intempestif. Grandeurs et misères d'une aventure critique (XIX-XX siècles)*, Fayard, Paris.
- Bidet, Jacques, 1983: *Économie et dialectique dans le 'Capital'*, Sveučilište Paris-X, Nanterre (doktorska disertacija).
- Bidet, Jacques, 1985: *Que faire du 'Capital'? Matériaux pour une refondation*, Klincksiek, Paris (2. izd. 2001; knjiga je najprije doživjela hrvatsko izdanje, a zatim i korejsko i japansko; nedavno i englesko, *Exploring Marx's 'Capital': Philosophical, Economic and Political Dimensions*, 2007, Brill, Netherlands).
- Bidet, Jacques, 1986a-d: Marxova metoda izlaganja i hegelovsko nasljeđe, *Naše teme* (30) 1-2: 38-59; Polazište i razvijanje izlaganja, *Naše teme* 3-4: 487-516; Teorija oblika vrijednosti, *Naše teme* 5-6: 843-872; Ekonomija općenito i historijski materijalizam, *Naše teme* 10-11: 1696-1721 (prijevodi sedmoga, šestoga, devetoga i desetog poglavlja knjige *Što da se radi s 'Kapitalom'?*).
- Bidet, Jacques, 1987a: U potrazi za utemeljenjem teorije kapitalističkog načina proizvodnje (intervju – razgovor vodili: R. Kalanj, D. Strpić, D. Lalović), *Naše teme* (31) 6-7: 810-846.
- Bidet, Jacques, 1987b: “Mjesto pravnopolitičkih kategorija u teoriji kapitalističkog načina proizvodnje”, *Socijalizam u svetu*, br. 58, str. 62-76.
- Bidet, Jacques, 1988: *Što da se radi s 'Kapitalom'?*, bibl. “Naših tema”, Zagreb (prijevod i pogovor: Dragutin Lalović).
- Bidet, Jacques, 1989: Implikacije i aplikacije Marxova “Kapitala”, *Naše teme* (33) 3: 362-368.
- Bidet, Jacques, 1990: *Théorie de la modernité suivie de Marx et le marché*, PUF, Paris (talijansko izdanje: Editori Riuniti, Roma, 1992; španjolsko: Buenos Aires, 1993).
- Bidet, Jacques, 1995: *John Rawls et la théorie de la justice*, PUF, Paris (španjolsko izd: Ediciones Bellatera, Barcelona, 2000).
- Bidet, Jacques, 1999: *Théorie générale. Théorie du droit, de l'économie et de la politique*, PUF, Paris (osim hrvatskog izdanja, 2008, kinesko: Remnin Press, 2009).
- Bidet, Jacques, 2004: *Explication et reconstruction du 'Capital'*, PUF, Paris (španjolsko izd: *Refundación del marxismo*, LOM, Chili, 2007; brazilsko: *Explicação e reconstrução do Capital*, Campinas, Unicamp, 2010; talijansko: *Il Capitale, Spiegazione*

- e Ricostruzione*, Roma, Manifestolibri, 2010; kinesko: Social Science Academic Press, 2011).
- Bidet, Jacques, 2005: The Dialectician's Interpretation of *Capital*, u: Christopher Arthur, *The New Dialectic and Marx's "Capital"*, Historical Materialism, vol. 13, 2, Brill Publishers.
- Bidet, Jacques, 2008a: *Opća teorija moderne. Teorija prava, ekonomije i politike*, Disput, Zagreb, bibl. "Čari političkoga" (prijevod i bilješka o autoru i djelu: Dragutin Lalović; pogovor: Dag Strpić).
- Bidet, Jacques/Kouvelakis, Stathis (ur.), 2008b: *Critical Companion to Contemporary Marxism*, Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands (napose prilozii: Jacques Bidet, *New Interpretations of Capital*, str. 369-384; Jim Kincaid, *The New Dialectic*, str. 385-412).
- Bidet, Jacques, 2009: *Opća teorija moderne i analiza suvremenih društava*, *Politička misao* (46) 2: 11-27.
- Bilić, Bojan, 1984: Nova koncepcija Marxovog "Kapitala", *Naše teme* (28) 9: 1683-1699.
- Bilić, Bojan, 1989: Historijski materijalizam ili kritika političke ekonomije, *Naše teme* (33), 3: 439-444.
- Callinicos, Alex, 2009: Revolucionarna dinamika i aporije moderne, *Politička misao* (46) 2: 39-46.
- Denis, Henri, 1980: *L'Économie de Marx. Histoire d'un échec*, PUF, Paris.
- Denis, Henri, 1984: *Logique hégélienne et Systèmes économiques*, PUF, Paris.
- Derrida, Jacques, 2002a: *Sablasi Marxa. Stanje duga, rad tugovanja i nova Internacionala*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb (izvornik: 1993).
- Derrida, Jacques, 2002b: *Marx and Sons*, PUF, Galilée, Paris (bibl. "Actuel Marx").
- Dumenil, George, 1978: *Le concept de loi économique dans Le Capital*, François Maspéro, Paris.
- Dumont, Louis, 1991: *Essais sur l'individualisme. Une perspective anthropologique sur l'idéologie moderne*, Éditions du Seuil, Paris (1. izd. 1983, 2. izd. 1985).
- Fineschi, Roberto, 2001: *Ripartire da Marx. Processo storico ed economia politica nelle teoria del "capitale"*, La città de Sole, Napoli.
- Katunarić, Vjeran, 2009: Zašto postoje nacije-države, a ne svjetska država?, *Politička misao* (46) 2: 81-95.
- Kovač, Bogomir, 1986: Politička ekonomija i povijest, *Naše teme* (30) 10-11: 1539-1580.
- Kovač, Bogomir, 1988a: Za "rekapitalizaciju" socijalizma, *Naše teme* (32) 6: 1329-1348.
- Kovač, Bogomir, 1988b: Ekonomske zakonitosti u socijalizmu, *Naše teme* (32) 7-8: 1780-1791.

- Kovač, Bogomir, 1988c: Robna proizvodnja u socijalizmu, *Naše teme* (32) 7-8: 1808-1831.
- Kovač, Bogomir, 2009: Uloga novca u metastrukturnoj promjeni tržišnog društva i globalna financijska kriza, *Politička misao* (46) 3: 39-68.
- Kubota, Ken, 2009: *Die dialektische Darstellung des allgemeinen Begriffs des Kapitals im Lichte der Philosophie Hegel's. Zur logischen Analyse der politischen Ökonomie unter besonderer Berücksichtigung Adornos und der Forschungsergebnisse von Rubin, Backhaus, Reichelt, Uno und Sekine*, u: *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung*, Neue Folge, str. 199-224.
- Lalović, Dragutin, 1981a: Društveni čovjek i njegovo vlasništvo, *Kulturni radnik*, 5: 3-21.
- Lalović, Dragutin, 1981b: Teorijsko određenje tehnokracije u svjetlu Marxove analize kapitala, *Politička misao*, 4: 385-390.
- Lalović, Dragutin, 1982: Pretpostavke i konzekvencije pozitivne kritike nacionalne ekonomije, *Politička misao*, 1-2: 3-21.
- Lalović, Dragutin, 1986: Ka novom utemeljenju "Kapitala"?, *Naše teme* (30) 1-2: 15-37.
- Lalović, Dragutin, 1988a: Smisao povratka temeljima "Kapitala", pogovor knjizi: Bidet, Jacques, *Što da se radi s 'Kapitalom'?*, bibl. "Naših tema", Zagreb, str. 281-306.
- Lalović, Dragutin, 1988b: Prilog kritici političke ekonomije socijalizma, *Naše teme*, 6: 1388-1400.
- Lalović, Dragutin, 1989: Strmim putevima Karla Marxa, *Naše teme* (33) 3: 383-396.
- Lalović, Dragutin, 2006: *Mogućnosti političkoga. Preko građanina ka čovjeku*, Disput, Zagreb.
- Lalović, Dragutin, 2009: Što da se radi s *Levijatanom*?, *Politička misao* (46), 2: 47-68.
- Marx, Karl/Engels, Friedrich, 1968-1979: *Dela*, Institut za međunarodni radnički pokret/Prosveta, sv. 1-46; sv. 47, knjiga registara, 1987; navode se kao: *MED*, s oznakom sveska i stranice).
- Pandurić, Josip, 1985: Uz rasprave o društvenom vlasništvu, *Naše teme* (29) 10-12: 1050-1077.
- Pandurić, Josip, 1986: Oslobođenje rada i kritika političke ekonomije, *Naše teme* (30) 10-11: 1670-1695.
- Popović, Milan, 2009: Izazovi pozne moderne, *Politička misao* (46) 2: 69-80.
- Reichelt, Helmut, 1970: *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*, Freiburg (2. izd. 2001).
- Reichelt, Helmut, 1986: Proizvodne snage i proizvodni odnosi, *Naše teme* (30) 10-11: 1504-1538.
- Reichelt, Helmut, 1989: Napomene uz "Što da se radi s 'Kapitalom'?", *Naše teme* (33): 369-382.

- Reichelt, Helmut, 2007: Marx's Critique of Economic Categories: Reflexions on the Problem of Validity in the Dialectical Method of Presentation in Capital, *Historical Materialism* (15) 4: 3-52 (njemački izvornik: 2001).
- Reichelt, Helmut, 2008: *Neue Marx Lektüre – Zur Kritik sozialwissenschaftlicher Logik*, VSA Verlag, Hamburg.
- Rosdolsky, Roman, 1968: *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen "Kapital". Der Rohentwurf des "Kapital" 1857-1858*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main (naš prijevod: *Prilog povijesti nastajanja Marxova "Kapitala"*, sv. I-II, Izdavački centar "Komunist", Beograd, 1975; preveli Ivan Prpić i Hotimir Burger, pogovor: Hotimir Burger).
- Schwartz, Winfried, 1978: *Von Rohentwurf zum Kapital. Die Strukturgeschichte des Marxschen Hauptwerkes*, Verlag des Europäische Buch, Berlin (West).
- Strpić, Dag, 1982: O "azijskom načinu proizvodnje", *Naše teme* (26) 7-8: 1232-1241.
- Strpić, Dag, 1983: Na tlu kapitala, *Naše teme* (27): 649-656.
- Strpić, Dag, 1984: Proleterska politička ekonomija Harryja Bravermana, *Naše teme* (28) 1-2: 179-198.
- Strpić, Dag, 1986a: U potrazi za teorijskom osnovom (Za izradu analitičkog instrumentarija istraživanja ekonomskih zakonitosti), *Naše teme* (30) 1-2: 76-103.
- Strpić, Dag, 1986b: Uz kritiku političke ekonomije, *Naše teme* (30) 10-11: 1581-1604.
- Strpić, Dag, 1988a: Obrazovanje, tehnološki i društveni razvoj i društvena infrastruktura, *Naše teme* (32), 1-2: 24-42.
- Strpić, Dag, 1988b: Kapital i rad u SFRJ – teze, *Naše teme* (32) 6: 1320-1328.
- Strpić, Dag, 1988c: Udruženi rad, privatno i društveno vlasništvo, *Naše teme* (32) 7-8: 1841-1851.
- Strpić, Dag, 1989: Tržišna ili robna formacija/proizvodnja društva?, *Naše teme* (33) 3: 397-412.
- Strpić, Dag, 2008: Marx koji nedostaje, pogovor knjizi: Bidet, Jacques, 2008a: *Opća teorija moderne. Teorija prava, ekonomije i politike*, Disput, Zagreb, str. 365-382.
- Strpić, Dag, 2009: Moderna normala, *Politička misao* (46) 3: 7-38.
- Strpić, Dag, 2010: *Karl Marx i politička ekonomija Moderne*, NZCH/Disput, Zagreb (bibl. "Luča").
- Sutlić, Vanja, 1989: Marxovo mišljenje historije i povijesno mišljenje, *Naše teme* (33) 3: 495-521.
- Tosel, André, 1996: *Études sur Marx et Engels: Vers un communisme de la finitude*, Kimé, Paris.
- Tran, Hai Hac, 2003: *Relire "Le Capital". Marx critique de l'économie politique et objet de la critique de l'économie politique*, sv. I-II, Editions Page deux, Lausanne.
- Uno, Kozo, 1980: *Principles of Political Economy. Theory of a Purely Capitalist Society*, Brighton, Atlantic Highlands/New Jersey (s japanskoga preveo Thomas T. Sekine; japanski izvornik: 1964).

Dragutin Lalović

ON THE ART OF READING MARX'S *CAPITAL*

Summary

To what extent is Marx's thought conceptually and analytically relevant for a systematic understanding of modern society – this was the subject of the theoretical dialogue which engaged many researchers, including some of the most prominent ones. This text focuses on the theoretical critical confrontation of Dag Strpić (in the article "Market or Commodity Formation/Production of Society?", which is the third, partly reworked chapter of his book *Karl Marx and the Political Economy of Modernity*) with the philosophical project of reconstruction of Marx's science of history in Jacques Bidet's work *What is To Be Done with "Capital"?*. The discussion focused on two basic issues: the logical starting point and the character of exposition of Marx's theory of capital. Bidet advocates the thesis that commodity as Marx's starting point (Section I of Book I) is inadequate, and he demonstrates the non-dialectical ("genetic") character of the categorial exposition of the capitalist-way-of-production theory as a whole. In contrast therewith, Strpić demonstrates that the logical starting point of Marx's system is adequately apprehended as "commodity in general", if one perceives it from the viewpoint of the logic of the entire system and of the subject of his analysis as "capital in general". Bidet seeks to show that Marx, in defining the capital system logic, gradually abandoned, albeit inconsistently and only in part, the dialectical figures as epistemological obstacles. Strpić, on the other hand, shows what makes the Marxian modality of materialistic dialectics constitutive not only with regard to Marx's "critique", but also to the very reality of capitalist society and the possibility of surpassing it. Notwithstanding his agreement with Bidet and Strpić that a (truly indispensable) general theory of modernity can be constituted only through creative and interpretative relying on the great works of political thought of modernity, and his sincere commendation to both for their outstanding reading of Marx's work in this context, the author concludes in his final remarks that both are open to the following objection: their projects of a contemporary general theory of modernity, regardless of all aspects in which they differ, rely too much on further development of Marx's intention, and thereby lose from sight the fundamental "theological-political" problem, which Marx dissolves in the immanentism of the process of production/reproduction of the modern civil community.

Keywords: starting point and structure of exposition of *Capital*, dialectics, "capital in general", Strpić, Bidet, Marx

Kontakt: **Dragutin Lalović**, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb. E-mail: slalovic@net.amis.hr